

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(477.63)"18/19":61(091):616.89(091)

О. Арзаманов

ДОГЛЯД ЗА ДУШЕВНОХВОРИМИ У СИСТЕМІ ЗЕМСЬКОЇ МЕДИЦИНИ НА ПРИКЛАДІ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

У статті на основі аналізу актових матеріалів та діловодної документації Катеринославського земства досліджується питання догляду за душевнохворими під час існування земств. Розглянуто питання становлення системи догляду за психічнохворими на початку існування земств, позитивні зміни земської адміністрації у цій сфері відносно до діяльності їх попередників. Виділені та досліджені три головні напрями надання психіатричної допомоги у губернії: шляхом лікування у губернський психіатричній лікарні, у психіатричній колонії, та під патронажем місцевих селян, простежено їх розвиток та формування. Розглянуто питання ставлення земських лікарів до хворих у цих закладах, їх діяльність з утворення сприятливого оточення для реабілітації пацієнтів та покращення їх психічного стану. Показані проблеми, що заважали розвитку губернської психіатричної допомоги, головною серед яких була нестача закладів допомоги для великого числа населення що у наслідку приводило до їх перенавантаження хворими, та погіршенню умов утримання. При цьому доведено, що незважаючи на це земська адміністрація та земські лікарі продовжували роботу з покращення стану душевнохворого населення.

Ключові слова: Катеринославська губернія, Катеринославське земство, земська медицина, психіатрія, душевнохворі.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-39-7-17

Актуальність. Люди із психіатричними хворобами завжди були категорією населення, що потребує особливої підтримки, у тому числі – і на державно-адміністративному рівні. Хоча на території України заклади допомоги таким людям існували і раніше, на регіональному рівні на це питання почали звертати серйозну увагу лише у період запровадження «земської системи», коли Російська імперія дала новоутвореним місцевим органам керування широкі повноваження у вирішенні внутрішніх питань. Серед питань, які вони повинні були вирішувати самостійно була і медицина у тому числі – і психіатрична. Відповідь нових установ на цей виклик, в умовах обмеженості бюджету, проблемної спадщини попереднього періоду та загальної необізнаності населення у питаннях психічного здоров'я, є важливою та невід'ємною частиною історії розвитку сфери соціальної підтримки на українських землях.

У науковій літературі цієї теми неодноразово торкалися дослідники земської медицини, як Катеринославської губернії так і Півдня України, але розглядали її лише як частину питання земської медицини: не відокремлюючи її від загальної земсько-медичної проблематики (Лохматова), або відносячи її до сфери «спеціалізованої» медичної допомоги (Герасименко; Черемсин; Писаренко). Окремих праць, присвячених історії української земської медичної психіатрії не було.

Серед джерел з теми можна виокремити актови, у вигляді законів Російської імперії та постанов Катеринославського земського зібрання, та діловодні, зокрема звітні матеріали земств та безпосередньо земських психіатричних закладів, які містять інформацію про їх роботу, разом із матеріалами губернських з'їздів лікарів, де вони обмінювались досвідом роботи у сфері психіатричної допомоги.

До того, як на території Катеринославської губернії була утворена земська система за опіку душевнохворого населення відповідали так звані «Прикази громадської опіки», утворені ще у 1775 р., як частина адміністративно-територіальної реформи Катерини II. До завдань цих приказів входило утримання лікарень, домів для божевільних та інвалідів, шкіл, притулків для сиріт та виправних будинків. Фінансувались прикази державною скарбницею, а також видатками зі штрафів, податків, позик та аптек, самостійно завідуючими власними фінансами («Учреждения для управления губернии...», 1775, с.271). Після прийняття у 1864 р. «Положення про земські установи» обов'язок доглядати душевнохворих перейшов до новоутворених адміністративних установ, разом із іншими зобов'язаннями по охороні здоров'я населення. Всі установи що належали приказам та чий функції замінили земства – переходили під їх контроль («Высочайше утвержденное положение... о земских учреждениях», 1864, с.2).

Перед розглядом теми слід зазначити, що у системі допомоги душевнохворим у Катеринославській губернії існувало три взаємопов'язані напрями. До них відносились надання психіатричної допомоги відділенням для душевнохворих губернської земської управи, утримання таких хворих у спеціальній психіатричній колонії та лікування душевнохворих шляхом передання їх під патронаж сільському населенню Катеринославщини. Кожен з цих напрямів нижче буде розглянутий окремо, у хронологічному порядку їх запровадження.

Саме Катеринославським приказом громадської опіки була створена у 1796 р. перша психіатрична лікарня на території губернії (водночас із лікарнею та богадільнею). У 1845 р. її перенесли у будівлю, де вона і залишалась до введення земств. Коли у 1867 р. ця лікарня перейшла до введення земств там утримувалось 67 хворих а за рік нею користувалось 94 чол. (Отчет управы по больнице за 1894, 1895, с.74).

За спостереженнями Міністерства внутрішніх справ Російської імперії приказні психіатричні лікарні (у тому числі і Катеринославська) відрізнялись поганою облаштованістю та несприятливими для пацієнтів умовами, що частково було засновано на популярному тоді відношенню до душевнохворих як на тягар для суспільства та помилковому судженні, що вони не можуть сприяти власне оточення (Постановления XIV очередной сессии... 1879, 1880 с.193-194).

Проблемне керування психіатричною лікарнею часів за часів приказної системи можна ілюструвати випадком з 1864 р., коли глава приказу до якого належала лікарня та інші заклади опіки надав наказ заселити у будинок для розміщення інвалідів та божевільних хворих із жіночої тюрми, а людей які там проживали – перевести до основних корпусів лікарні. У результаті чого заразні хворі на сифіліс були розміщені в одній будівлі із звичайними хворими; у лікарні на 240 місць було розташовано 323 хворих та інвалідів; 77 душевнохворих були розташовані у будівлі на 40 людей, де жінки та чоловіки а також безпечні та небезпечні хворі були майже не ізольовані одні від одного (Журнал губернской земской управы... за 1867 г., 1868, с.219-221).

Новоутворене Катеринославське земство визнавало проблему занедбаного стану будівлі чоловічого психіатричного відділення та відсутності будівлі жіночого, але не було спроможне змінити цю ситуацію, через нестачу коштів. Тим не менш ним

запроваджувались заходи з покращення умов утримання хворих, зокрема облаштування палат для неспокійних хворих м'якими стінами, та переведення їх відділення із сирого підвалу в окреме приміщення (Свод постановлений губернського зем. собрания, 1914, с.878). Також було прийняте рішення щодо будівлі городів та майстерень для залучення хворих до праці (Свод постановлений губернського зем. собрания, 1914, с.866) Змінило це (як і в деяких інших регіонах імперії), видання у 1879 р. царського наказу про матеріальну допомогу земствам на облаштування приміщень для душевнохворих за рахунок державних коштів громадської опіки (у розмірі 50 % від загальних витрат). На ці гроші земством було вирішено побудувати новий двоповерховий павільйон на 30 ліжок, що був облаштований кухнею, двома ванними, кімнатним опаленням та спеціальними укріпленими палатами для небезпечних хворих (Постановления XIV очередной сессии... 1879, 1880, с.184-185).

Міри земств з покращення умов утримання хворих та збільшення для них місць мали успіх, і за період з 1867 по 1894 їх число піднялось з 94 до 1011 за рік. Проблемою була специфіка хворіб більшості пацієнтів, а саме – неможливість їх вилікувати (методиками того часу або взагалі), через що їх приходилось залишати на утриманні лікарні. Накоплення таких хворих звисним чином не зупиняло прибуття нових. Так на момент 1 січня 1895 р. хворих на гострі та вилікувані форми психічних хворіб серед загального числа пацієнтів лікарні було 23,14 %, а хворих на хронічні та невиліковні розлади – 76,36 % (Отчет управы по больнице за 1894, 1895, с.91-92)

Серед розладів з якими відправляли до психіатричної лікарні найбільш поширеним було недоумство (28 % за 1894 р.), біла гарячка (16 % відповідно), та епілепсія і похідні від неї розлади (10,6 %) (Отчет управы по больнице за 1894, 1895, с.85).

З метою реабілітації хворих медики намагались залучити їх до корисної фізичної праці, із застосуванням розбудованих на території лікарні майстерень. Пацієнти займались столярним та швейним ремеслом, працювали на огороді, при дворі та у лікарняній кухні (за 1894-1895 р. через важкість нагляду за хворими під час роботи столярна та взуттєва майстерня були зачинені). Увесь одяг та постільна білизна мешканців лікарні був зроблений їхніми руками. Силами пацієнтів вдалось у дворі чоловічого відділення збудувати сад із квітником та фонтаном. Були також облаштовані розваги для хворих, такі як бібліотеки при жіночому та чоловічому відділенні із ілюстрованими журналами, недорогі музичні інструменти (гітара, скрипка, гармонь), роздача на свята жінкам ласощів, що були придбані на зароблені пацієнтами гроші та у зимній період – демонстрація ліхтаря з картинками. Пацієнти також могли гуляти садками(яких було 8, для розміщення окремо спокійних та агресивних, а також інтелігентних та неінтелігентних пацієнтів), де містились бесідки, фонтани та басейни (Отчет управы по больнице за 1895, 1896, с.126-128).

Для покращення умов утримання пацієнтів у 1894 р. лікарня реформувала умови утримання особливо буйних пацієнтів, яких раніше ізолювали просто запираючи їх на ключ у власних палатах. Був запроваджений метод розміщення їх усіх водночас у великій обсерваційній палаті (17 ліжок у чоловіків та 18 – у жінок), за якою регулярно спостерігали лікарняні служителі та фельдшер. Для заспокоєння хворих у такий палаті фельдшер спочатку просив їх повернутись на місце, спираючись на приклад інших хворих, якщо це не допомагало – робив теплу ванну, обгортання та зрештою – укол заспокійливого. Позитивним впливом цього був постійний нагляд за неспокійними хворими, зменшення вірогідності того, що вони можуть себе пошкодити, сприяння гуманному відношенню служителів до хворих та заспокійливий ефект для самих пацієнтів (Отчет управы по больнице за 1895, 1896, с.129-132).

Із часом і збільшенням бюджету приймалось все більше і більше заходів з покращення умов утримання душевнохворих. У 1907 р. було прийняте рішення замінити побудований у доземські часи корпус для пацієнтів, остаточно позбавившись атрибутів лікарні тюремного типу. Для комфорту хворих були також збудовані літні та зимні бараки. Вдалось також збільшити число фельдшерського жіночого персоналу, що замінювали старих, некваліфікованих доглядачів, та могли здійснювати постійний нагляд за станом здоров'я хворих, чим раніше могли займатись лише лікарі під час візитів. Незважаючи на такі міри керівництво визнавало, що площа та можливості губернської лікарні є обмеженими, тому була визнана необхідність поступового переведення хворих під опіку Катеринославської колонії для душевнохворих (Медицинский отчет по заведениям для душевнобольных за 1907, 1908, с.4-7). Враховуючи що колонія також активно розвивалась і при цьому мала більшу площину для утримання пацієнтів має сенс що із кожним роком число хворих під її наглядом все сильніше перевищувало число лікарняних (Труды XI-го губернского съезда, 1914, с.230).

Однією з причин, що приводила до переповнення губернської лікарні, та посиленню переведення хворих у колонію та під опіку селян, був обов'язок губернської психіатричної лікарні проводити психіатричну експертизу населення: тих хто знаходився під судом, служив чи повинен був служити у армії, а також тих, хто бажав отримати матеріальну компенсацію від свого підприємства. Такі пацієнти потребували окремого нагляду, що звісно ж відволікало лікарів від виконання інших обов'язків. Проблемою було і те, що деякі з цих пацієнтів взагалі були симулянтами (особливо від військового відомства), і гальмували роботу психіатрів. Кількість пацієнтів проходячих експертизу була чималою, наприклад у 1907 р. вони склали 14,8 % усіх прибулих (Медицинский отчет по заведениям для душевнобольных за 1907, 1908, с.28-29).

Хоча Катеринославська лікарня і не зупинялась у своїй діяльності по збільшенню місць для пацієнтів (нове жіноче відділення було збудоване у 1908 р., нові чоловічі – у 1911 р.), все одно виникали критичні випадки пов'язані із великим числом прибулих хворих. Так у 1912 р. пацієнток жіночого відділення для хронічних хворих довелось розмішувати буквально у коридорах (Труды XI-го губернского съезда, 1914, с.117-118). Незважаючи на перенавантаження працю Катеринославської психіатричної лікарні можна вважати досить результативною, оскільки щороку їй вдавалось вилікувати або покращити стан великої кількості людей. У середньому у період з 1909 по 1912 рр. Катеринославська губернія випускала 190 чол. на рік вилікуваними та 216 – у значно покращеному стані. Такий показник одужання був у два рази вищий за середній у більшості земських психіатричних лікарень (Труды XI-го губернского съезда, 1914, с.127-129).

Значною проблемою, яка сприяла переповненню губернської лікарні, була відсутність контролю лікарями хворих, яких вони можуть брати на лікування. Таким чином щороку лікарня була вимушена приймати велике число пацієнтів з алкоголізмом (що не мали сильної потреби у психіатричному лікуванні), яких відправляли до лікарні поліція та залізничне управління. Часто також туди відправляли мешканців інших губерній, у яких міг статись приступ під час подорожі через Катеринославщину. На це зрештою звернула увага земська управа, видавши у 1910 р. постанову, яка дозволяла психіатричним лікарям визначати, хто потребує госпіталізації. Як результат відсоток приросту нових пацієнтів знизився а число прийнятих пацієнтів за рік майже зрівнялось із числом звільнених пацієнтів (Труды XI-го губернского съезда, 1914, с.107-111).

Потрібно визначити, що Катеринославська психіатрична лікарня мала особливу роль у догляді за психічнохворими мешканцями губернії, як єдиний такий заклад на весь регіон. Інші повіти губернії не мали бюджету та можливостей утримувати у себе таких хворих, тому надсилали їх саме туди. Доставку у Катеринослав душевнохворих сплачували самі повіти, інколи позначаючи це як окрему статтю витрат (так Маріупольський повіт виділив на це 300 руб. у 1899 р., та 3000 – у 1909) (Отчет Мариупольской уездной земской управы, 1910, с.78). Це, звісно ж робило важким для жителів віддалених регіонів губернії отримати допомогу, і чим далі регіон знаходився від Катеринослава, тим менше він присилав людей. Так серед 817 пацієнтів лікарні з числа мешканців губернії у 1895 р. 254 – були жителі самого Катеринослава, 108 та 109 – жителі Катеринославського та Новомосковських повітів відповідно, 87 – мешканці Павлоградського, 79 – Александрівського, 69 – Бахмутського, 57 – Слов'яносербського, та 54 – Верхньодніпровського повітів. Часто отримували допомогу і мешканці інших губерній (у 1895 р. наприклад, позагубернські пацієнти склали 25 % від загального числа). Серед губерній по числу психіатричних пацієнтів, що лікувались у Катеринославщині лідирували Орловська, Полтавська, Київська та Могілевська губернії (Отчет управы по больнице за 1895, 1896, с.117-122).

Було зрозуміло, що навіть враховуючи появу нових місць для хворих у наново розбудованій психіатричній лікарні їй все одно буде важко утримувати душевнохворих з усієї губернії. Зрештою, у 1889 р., після її переповнення, губернська управа вирішила додатково побудувати спеціальну психіатричну колонію на 100 чол., придбавши для цього 150 десятин землі поблизу Катеринославу, за рахунок відкриття державного кредиту та допомоги від Міністерства внутрішніх справ (Свод постановлений губернского зем. Собрания, 1914, С.887).

Колонія зрештою була збудована протягом весни та літа 1897 р. в 15-20 верствах від Катеринославу поблизу залізничної станції Одіново. Вона містила 17 будинків(12 з яких були призначені для хворих), конюшню, майстерні, кухню, аптеку пральню та баню. Наприкінці 1897 р. колонія вже утримувала 27 чоловіків та 29 жінок (Отчет по колонии... за 1898 год, 1899, с.2-3).

Особливістю колонії було активне залучення душевнохворих пацієнтів у її життя. Хворі самі зрощували на городі овочі та картоплю, якою харчувались(обсяг землі що оброблялась вже на другий рік існування колонії складав 8 десятин), самі висаджували дерева, та самі займались виробництвом власного одягу. Активна праця винагороджувалась наданням тижневої норми тютюну(1/8 фунтів) та подарунків під час свят. Лікарі зазначали що така праця, особливо в компанії інших хворих, сприяє соціалізації пацієнтів, покращує їх стан здоров'я та волю до життя. Слід позначити що така праця була цілком добровільна, враховуючи м'який режим утримання для більшості мешканців. Займались жителі колонії і ремеслами, серед яких найбільш поширене було взуттєве, де у майстерні могло працювати водночас від 5 до 7 хворих (Отчет по колонии... за 1898 год, 1899, с.5-6).

Пізніше працю душевнохворих стали оплачувати грошима, як у якості винагороди, так і у якості зарплатні, яка могла мати розмір від декількох коп. до 10 руб. на місяць. Свої гроші пацієнти витрачали на власний одяг, смаколики (такі як фрукти, цукерки та насіння), церковні свічки, або надсилали сім'ям чи накопичували на випадок звільнення (Медицинский отчет по колонии ... за 1905 г., 1906, с.38). У 1912 р. система грошових виплат була відмінена, оскільки керівництво колонії вважало її аморальною, та була замінена збільшенням харчових та тютюнових норм, що, тим не менш, ні знизило продуктивність (Труды XI-го губернского съезда, 1914, с.50).

Зі сторони адміністрації колонії приділявся час і відпочинку мешканців. Під час свят влаштовували «бали» - танцювальні вечори між хворими, фізичні ігри (наздоганяння, ігри з м'ячем). Були свята із демонстрацією ліхтаря з картинками, грамофону, спектаклі із участю місцевого хору служителі. Пацієнти також мали доступ до настільних ігор, таких як шашки, доміно, лото та карти (Труди X-го губернского съезда, 1910, с.255-256).

Через наплив душевнохворих у губернську лікарню та її розширення за допомогою матеріальної підтримки губернского земства число жителів колонії почало рости надзвичайно швидкими темпами. Так у 1900 р. їх число становило 129 чол., а у 1902 р. – вже 257. Це певним чином вплинуло на режим колонії, оскільки тепер туди почали відправляти недієздатних та потенційно небезпечних хворих, що потребували постійного нагляду. Устрій колонії, яка до цього мала м'який режим «відкритої двері», потребував облаштування нових, сильніше захищених будівель (Отчет по психиатрической колонии... за 1900-1901 годы, 1902, с.4-7).

Не всі хворі були пристосовані до життя у колонії, і деяких з них повертали до губернської лікарні. Головними причинами цього могли бути нечистоплотність, загострення психозів та приступів епілепсії, а також асоціальна поведінка (підпалення, сексуальні залищання) (Отчет по психиатрической колонии ... за 1900-1901 годы, 1902, с.24). Коли в колонію почали відправляти більш важких хворих, а лікарня стала ще більш переповненою, стандарти прийому знизились та повертати стали здебільшого нечистоплотних. Через потребу приймати все більше і більше хворих від губернської лікарні колонія була вимушена приймати стариків, людей із важкими формами паралічу та хворих на інші важкі фізичні хвороби, що негативно впливало на загальний стан здоров'я жителів колонії. Захворюваність та смертність їх також підвищувала загальна скученість хворих, яким не вистачало місця у павільйонах, при тому що вони активно будувались (у звіті за 1905 р. зазначалось, що у павільйоні на 8 людей вимушено жити по 14, а павільйони на 50 чол. – можуть займати 75) (Медицинский отчет по колонии ... за 1905 г., 1906, с.21-22).

Враховуючи постійне розширення та постійний прийом нових хворих від Катеринославської психіатричної лікарні, колонія все більше почала перетворюватись на окрему лікарню, де приймали усі різновиди пацієнтів, включаючи агресивних та недієздатних. Саме для важких паралітиків та слабих хворих і були збудовані останні масштабні 19 і 20 житлові корпуси. Число хворих у колонії стрімко зростало, так за період з 1909 по 1913 рр. воно збільшилось із 385 до 728 чол. Це все при тому, що динаміка одужання залишалась повільною (від 5 до 7% одужавших за рік з 1909 по 1912 р.). Окрім гігієнічних проблем пов'язаних із переповненням (серед яких були постійні епідемії туберкульозу), це також призводило до постійних конфліктів між пацієнтами, які часто закінчувались бійками та знищенням майна. Так за 1913 р. у колонії було 1028 випадків бійок та 319 нападів на служителів (Труды XI-го губернского съезда, 1914, с.5-8). Тим не менш керівництво колонії приймало міри з покращення умов життя мешканців, роблячи плани з будівлі каналізації, нового корпусу для розваг, були облаштовані заразні бараки, школи для навчання палатної обслуги та їх дітей (Труды XI-го губернского съезда, 1914, с.3-5).

Після прийняття рішення про будівлю психіатричної колонії було зрозуміло, що процес її заснування не буде швидким тому потрібно вирішити питання нагляду за хворими, на яких не вистачає місця у лікарні. Для цього, за пропозицією гласного Катеринославського губернского зібрання Савицького у 1892 р. вирішено було ввести систему «патронажу» - видача психічнохворих під нагляд жителів приміських сіл, винагороджуючи їх за цей догляд матеріально. Перший хворого віддали у патронаж 29

червня 1893 р., за проханням селянина що сам звернувся до лікарні. Жителі села дізнались про цю практику і вже через два тижні було віддано під нагляд 40 хворих, а до кінця року – 76. Більшість із них – залишались у цих сім'ях. Це дозволило дещо зняти навантаження з лікарні (так у 1894 р. 18,5% хворих було віддано під нагляд) (Отчет управы по больнице за 1894, 1895, с.96-99).

Дозволяли брати лише невиліковних, фізично здорових хворих, що не несли загрозу оточенню. Селянам за нагляд над ними платили від 3 до 6 руб. на місяць (із можливими доплатами за зразковий нагляд), зобов'язуючи доглядати за чистотою та станом одягу хворого а також годувати його не гірше ніж членів власної сім'ї. Залучати душевнохворих до фізичної праці по хазяйству було дозволено, але лише з їх згоди. Заборонялось також застосовувати фізичне та вербальне насильство. Для того, щоб узяти хворого сім'я також повинна була надати до лікарської контори затверджену волосним правлінням заяву, яка доводила що матеріальний стан селян дозволяє утримувати у себе ще одну людину (Отчет управы по больнице за 1894, 1895, с.104-108).

Головним поселенням у патронажній системі було з перших днів її заснування село Лоцманська Каменка, що знаходилось поблизу Катеринослава. Також у цій системі брали участь жителі поселень Краснопілля та Дієвки, але у значно меншій кількості (так серед хворих на патронажі у 1907 р. 135 – жили у Лоцманській Каменці, 4 – у Краснопіллі, 2 – у Дієвці). Здебільшого брали їх до себе великі сім'ї, скоріш за все тому, що мали засоби на їх забезпечення (з 132 сімей що приймали до себе хворих у 1907 р. 103 – мали від 5 до 7 членів) (Медицинский отчет по завдениям для душевнобольных за 1907, 1908, с.300-302).

На лікарській раді 1910 р. було вирішено перенести патронаж з Каменки у інше село, поблизу від колонії, для зручнішого транспортування хворих та звільнення місця для дитячого Каменського притулку. На момент наступної ради у 1913 р., ця міра так і не була втілена у життя, оскільки кидати заможне поселення, у окремих помешканнях якого божевільні утримуються вже багато років було не вигідно як для земських лікарів так і для місцевих мешканців (Труды XI-го губернского съезда, 1914, с.200-203).

Не всі категорії хворих брали на патронатне утримання в однаковій кількості. Серед носіїв тих хворіб, яких селяни остерігалися були епілептики (через те що своїми нападами провокували у селян забобонні страхи), ідіоти (через несприятливі звички як онанізм), хворих на релігійну манію (оскільки селяни часто вступали із ними у релігійні спори), алкоголізмом та маразмом (через нечистоплотність останніх). Серед узятих у патронаж пацієнтів більшість страждали на різні форми недоумства, які залишали їх дієздатними та здатними на певний рівень соціальної взаємодії. Дуже цінувались працюючі пацієнти. За суспільним станом більшість з прийнятих у патронаж божевільних належало до селян. Це пояснялось як тим, що Катеринославщина була здебільшого сільським регіоном, так і тим, що такі хворі були більш привчені до недоліків селянського побуту, та навіть були задоволені поверненням до звичного образу життя. Більшість хворих, яких брали доглядати відносились до вікової категорії від 20 до 60 років, що пояснялось тим, що хворі молодші – зазвичай відносились до тих, що страждали ідіотією, а хворі старіші – були маломобільними та потребували особливого нагляду (Труды XI-го губернского съезда, 1914, с.209-210).

Патронатна система хоча і була інноваційною та фінансово вигідною, мала за собою ряд недоліків, про які, однак не соромились говорити у докладах психіатричні лікарі. Великою проблемою була експлуатація праці божевільних, яких використовували для важкої роботи по хазяйству та навіть у деяких випадках – брали із

собою на батрачні роботи, примушуючи виконувати більшу частину праці, та забираючи собі оплату. Як зазначав лікар Остроумов земство влаштувало при лікарні «неморальну біржу праці». Також дуже часто виникали конфлікти між пацієнтами та сім'ями «патронів», через низькі соціальні навички та загострення окремих психічних хворіб душевнохворих. Через це, за перші 4 роки із 569 чоловік відданих у патронтаж земству довелось повернути 449 назад до лікарні (Герасименко; Черемсин, 2019, с.138-139).

На захист медиків можна зазначити, що вони не тільки визнавали проблеми а і неодноразово ставали на захист пацієнтів. Так у період з 1909 по 1912 р. 33 душевнохворих були переведені до інших доглядачів, через те що селяни їх одягли у лаштунки, утримували в умовах недоїдання та застосовували побої. Окремо слід виділити, що коли пацієнт скаржився на побої чи образи від опікуна до нього завжди прислуховувались, навіть якщо не було свідків цього та хазяї все заперечували (Труды XI-го губернского съезда, 1914, с.214).

Слід зазначити, що хворі які лікувались у вищезазначених закладах Катеринославської губернії могли бути лише малою частиною від загального числа душевнохворих у губернії. Багато хто міг знаходитись на утриманні власних сімей які могли не мати можливості або бажання їх госпіталізувати. За теоретичними підрахунками земських психіатрів лише близько 20 % таких хворих були під наглядом а інші 80 % - знаходились серед населення. Також, далеко не всі божевільні Катеринославщини направлялись у місцеві губернські заклади, оскільки частину небезпечних душевнохворих віддавали на лікування у Херсонську губернію (Писаренко, 1999, с.235-236).

Висновки. Передача сфери догляду за душевнохворими під керівництво земств була взагалі позитивним явищем. Були здійснені заходи з покращення побутових умов таких хворих, створені можливості для надання допомоги більшому числу людей. Окрім розвитку безпосередньо психіатричної лікарні були створені альтернативні міри допомоги пацієнтам, які могли б знизити навантаження на губернську лікарню та її бюджет. Та головне – земські спеціалісти відрізнялись гуманним відношенням до хворих, намагались створити їм комфортні умови для дозвілля, праці, спілкування та соціальної адаптації. На жаль можливостей земств не вистачало для повноцінної допомоги настільки великому числу населення, і за усіма губернськими психіатричними хворими змушений був спостерігати по суті лише один заклад, а специфіка таких хворіб (які були здебільшого невиліковні), тільки сприяла перенавантаженню, що у свою чергу приводило до ряду неприємних наслідків. Те що в таких умовах земство та земські лікарі продовжували боротись за розвиток цієї сфери не може не заслуговувати на повагу.

Бібліографічний список.

- Высочайше утвержденное положение о губернских и уездных земских учреждениях, 1864. *Полное собрание сочинений законов Российской империи*. 2-е собр. 39(1), ст. 40457, с. 2.
- Герасименко, М. В. та Черемсин, О. В., 2019. *Становлення та розвиток Земської медицини Півдня України(60-90 ті роки XIX ст.): монографія*. Херсон : вид-во ФОП Вишемирський В. С.
- Журнал Екатеринославской губернской земской управы. С 2 марта по 1 июля 1867 года. Екатеринослав. Типография Я.М.Чауссаго. 1867. 360 с.
- Лохматова А. Катеринославське земство. Запоріжжя. Тандем-У, 1999. 200 с.

- Медицинский отчет за 1907 р. по всем учреждениям для душевно-больных Екатеринославского губернского земства. Екатеринослав, Типография губернского земства, 1908. 305 с.
- Медицинский отчет по колонии душевно-больных Екатеринославского губернского земства за 1905 г. Екатеринослав. Типография губернского земства, 1906. 77 с.
- Отчет Екатеринославской губ. зем. Управы по губ. зем. больнице за 1894 год. Екатеринослав. Тип-Лит. Губ. Правления, 1895. 153 с.
- Отчет Екатеринославской губ. зем. Управы по губ. зем. больнице за 1895 год. Екатеринослав. Тип-Лит. М.Г.Фишкина, 1896. 168 с.
- Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1909 год. Мариуполь: Типография бр. Э. и А.Голдринных, 1910. 215 с.
- Отчет по колонии душевно-больных Екатеринославского губернского земства за 1898 год, 1-й год. сост. Д. Рындовский. Екатеринослав. Тип. губ. земства, 1900. 96 с.
- Отчет по колонии душевно-больных Екатеринославского губернского земства за 1899 год. 2-й год. сост. Д. Рындовский. Екатеринослав. Тип. губ. земства, 1901. 33 с.
- Отчет по психиатрической колонии душевно-больных Екатеринославского губернского земства за 1900-1901 годы. Екатеринослав. Типография губернского земства, 1902 52 с.
- Писаренко Н.Н. Специализированная медицинская помощь в Донбассе (к. XIX - н. XX вв.). *Нові сторінки історії Донбасу: зб. ст. Донець*, 1999. Кн. 7. с. 232-237.
- Постановление XIV очередной сессии Екатеринославского губернского земского собрания, 8-19 декабря 1879 года, с приложениями. Екатеринослав. Губернская тип., 1880
- Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания 1866-1913 г. Том 1. 1866-1883 г. Екатеринослав: Типография губернского земства, 1914. 1176 с.
- Труды X-го губернского съезда земских врачей и представителей земских учреждений Екатеринославской губернии. 4-13-го марта 1910 года. Т.1.– Екатеринослав: Тип. ТД "Нейте и Мясоедов", 1910. 267 с.
- Труды XI-го губернского съезда земских врачей и представителей земских учреждений Екатеринославской губернии. 20-29-го марта 1914 года. Т.2. Екатеринослав: Тип. К.А.Андрущенко, 1914. 304 с.
- «Учреждения для управления Губерний Всероссийской империи часть первая» *Полное собрание сочинений законов Российской империи. 1-е собр. Т.20 – 1775-1780 г. Отд.1. Ст. 14392. с. 271*

References

- «Visochayshe utverzhdennoe polozhenye o gubernskih i zemskih uchrezhdeniyah». [«Highest approved standing order about the provincial and zemstvo institutions»]. *Polnoye sobranie zakonov Rossiiskoy Imperii. T.39 – 1864 г. OTD.1. Art. 40457. pp. 2 (in Russian)*
- Gerasimenko M.V., Cheremsyn O.V. Stanovlennya ta rozvytok Zemskoy medicini Pivdnya Ukraini(60-90 ti roku XIX st.): monografya [Foundation and development of the Zemstvo medicine in Ukrainian South (60-90's of the XIX): study]. Kherson. Vyd-vo FOP Vyshemyrskyi V.S., 2019. 200 pp. (in Ukrainian)
- Zhurnal Ekaterinoslavskoy Gubernskoy zemskoy upravyy. S 2 marta po 1 iyulya 1867 goda [The journal of the Ekaterinoslav provincial zemstvo uprava. From 2 of March to 1 of July]. Ekaterinoslav. Typografya Y.M.Chausskago. 1867. 360 pp. (in Russian)

- Lokhmatova A. Katherinoslavske zemstvo. [Zemstvo of Ekaterinoslav]. Zaporyzhya. Tandem-U, 1999. 200 pp. (in Ukrainian)
- Medicinskiy otcchet za 1907 r. po vsem uchrezhdeniyam dlya dushevno-bolynukh Ekaterinoslavskogo gubernskogo zemstva [Medical report on all mental care institutions of the Ekaterinoslav zemstvo in 1907]. Ekaterinoslav. Tipografya gubernskogo zemstva, 1908, 305 pp. (in Russian)
- Medicinskiy otcchet. po kolonii dushevno-bolynukh Ekaterinoslavskogo gubernskogo zemstvo za 1905 g. [Medical report on Ekaterinoslav provincial zemstvo colony for the mentally ill in 1905]. Ekaterinoslav. Tipografya gubernskogo zemstva, 1906. 77 pp. (in Russian)
- Otcchet Ekaterinoslav gub. zem. Upravy po gub. zem. bolynitse za 1894 god [Ekaterinoslav provincial zemstvo uprava report on a provisional zemstvo hospital for the 1894]. Ekaterinoslav. Tip-Lit. Gub. Pravleniya. 1895. 153 pp. (in Russian)
- Otcchet Ekaterinoslav gub. zem. Upravy po gub. zem. bolynitse za 1895 god [Ekaterinoslav provincial zemstvo uprava report on a provisional zemstvo hospital for the 1895]. Ekaterinoslav. Tip-Lit. Gub. Pravleniya. 1896. 168 pp. (in Russian)
- Otcchet Mariupolskoy uezdnoy zemskoy upravy za 1909 god [Mariupol county zemstvo uprava report for the 1909]. Mariupol: Tipografya br. E. i A.Goldryukh, 1910. 215 pp. (in Russian)
- Otcchet po kolonii dushevno-bolynukh Ekaterinoslavskogo gubernskogo zemstvo za 1898 god, 1-y god. Sost. D.Ryndovskiy [Report on Ekaterinoslav provincial zemstvo colony for the mentally for the 1898 year, year first. Compiled by D.Ryndovskiy]. Ekaterinoslav. Tipografya gubernskogo zemstva, 1900. 96 pp. (in Russian)
- Otcchet po kolonii dushevno-bolynukh Ekaterinoslavskogo gubernskogo zemstvo za 1899 god, 2-y god. Sost. D.Ryndovskiy [Report on Ekaterinoslav provincial zemstvo colony for the mentally for the 1899 year, year second. Compiled by D.Ryndovskiy]. Ekaterinoslav. Tipografya gubernskogo zemstva, 1901. 33 pp. (in Russian)
- Otcchet po psichiatricheskoy kolonii dushevno-bolynukh Ekaterinoslavskogo gubernskogo zemstvo za 1900-1901 godu, [Psychiatric Ekaterinoslav provincial zemstvo colony for the mentally ill report for the 1900-1901]. Ekaterinoslav. Tipografya gubernskogo zemstva, 1902. 52 pp. (in Russian)
- Pisarenko N.N. Specialisirovanaya medicinskaya pomosh v Donbasse(k. XIX – n. XX vv.). [Specialized medical help in Donbass (end of XX – start of XX centuries)]. Novi storinku istorii Donbasu: zb. ct. Donetsk, 1999. Kn 7. pp.232-237 (in Ukrainian)
- Postanovlenye XIV ocherednoy sessii Ekaterinoslavskogo gubernskogo zemskogo sobraniya, 8-19 dekabrya 1879 goda, s prilozheniyami [Annual XIV session of the Ekaterinoslav provincial zemstvo assembly decree, 8-19 of December 1879 with applications] Ekaterinoslav. Gubernskaya tip., 1880 (in Russian)
- Sistematicheskii svod postanovleniy Ekaterinoslavskogo gubernskogo zemskogo sobraniya 1866-1913 gg. Tom 1. [Ekaterinoslav provincial zemstvo assembly systematical collection of decrees for 1866-1913. Vol 1]. Ekaterinoslav. Tipografya gubernskogo zemstva, 1902. 1176 pp. (in Russian)
- Trudy X-go gubernskogo syezda zemskix vrachey i predstaviteley zemskix uchrezhdeniy Ekaterinoslavskoy gubernii 4-13 marta 1910 goda. T.1 [Works of the X provincial congress of Ekaterinoslav province zemstvo doctors and zemstvo institution representatives for the 4-13 of March 1910. Vol.1]. Ekaterinoslav. Tip. TD “Neyte I Myasoyedov”, 1910. 267 pp. (in Russian)
- Trudy XI-go gubernskogo syezda zemskix vrachey i predstaviteley zemskix uchrezhdeniy Ekaterinoslavskoy gubernii 20-29 marta 1914 goda. T.2 [Works of the X provincial

congress of Ekaterinoslav province zemstvo doctors and zemstvo institution representatives for the 20-29 of March 1914. Vol.2]. Ekaterinoslav. Tip. TD "Neyte I Myasoyedov", 1914. 307 pp. (in Russian)
«Uchrezdeniya dlya upravleniya Guberniy Vserossiyskoy imperii chast pervaya» [«Institutions for the management of All-russian empire provinces part one»] *Polnoye sobranie zakonov Rossiiskoy Imperii. T.20 – 1775-1780 g. Otd.1. st. 40457. pp. 271 (in Russian)*

Стаття надійшла до редакції 17.05.2024 р.

O. Arzamanov

CAREGIVING FOR PATIENTS WITH MENTAL ILLNESSES IN THE SYSTEM OF ZEMSTVO MEDICINE IN EKATERINOSLAV PROVINCE

The article analyses care for the mentally ill during the existence of zemstvo based on the analysis of acts and office documentation of Ekaterinoslav province. The author considers the formation of the system of caregiving for the mentally ill at the beginning of the existence of zemstvos, positive changes in the zemstvo administration in this area in relation to the activities of their predecessors. Three main directions of psychiatric care in the province are identified and studied: through treatment in the provincial psychiatric hospital, in a psychiatric colony, and under the patronage of local peasants, and their development and formation are traced. The author examines the attitude of zemstvo doctors to patients in these institutions, their activities to create a favourable environment for the rehabilitation of patients and improvement of their mental health. Problems that hindered the development of provincial psychiatric care are shown, the main of which was the lack of care facilities for a large number of people, which subsequently led to their overload with patients and deterioration of detention conditions. It is proved that despite this, zemstvo administration and zemstvo doctors continued to work to improve the condition of patients with mental illnesses population.

Key words: Ekaterinoslav province, Ekaterinoslav zemstvo, zemstvo medicine, psychiatry, mentally ill.